

İBN TEYMIYE'NİN İLK SÛFİLERE VE TASAVVUF KLASİKLERİNE BAKIŞI

Mustafa KARA*

ÖZET

Tasavvufi düşüncenin bazı bölümlerine yaptığı tenkidlerle meşhur olan İbn Teymiye, Tasavvuf klasiklerine ve ilk sufilere nasıl bakmaktadır? Bu araştırma yukarıdaki soruya cevap aramak için yapılmıştır.

Böylece O'nun tasavvuf anlayışı daha açık bir şekilde ortaya çıkmış olacaktır. Kaynak olarak sadece İbn Teymiye'nin eserleri dikkate alınmıştır. Vahdet-i vücud meselesine bakış tarzı çok geniş olduğundan, bu makalede o konuya girilmeyecektir.

RESUME

Sous quel aspect Ibn Teymiye considère-t-il les premiers mystiques et les mystiques classiques? Car il critique une grande partie de la pensée initiatique. Dans cet article, on a essayé de répondre à cette question. Par là, son interprétation initiatique devient plus claire et plus nette. Comme références, on a étudié seulement les ouvrages d' Ibn Teymiye: Il ne s'agit pas de panthéisme dans cet article; car il serait une étude plus large.

GİRİŞ

Meşhur İslam alimlerinden biri olan İbn Teymiye (728/1328) selefi tarzda düşüncesinin gereği olarak Kelâm ve Felsefeye tenkidler yönelttiği gibi tasavvufi düşüncenin — kendisine göre yanlış olan — bazı tesbit ve yorumlarını da tenkid etmiştir. O, asırlar içinde oluşan İslâmî ilimleri Kitap ve Sünnet'in ışığında yeniden değerlendirmeye tabi tutmuş, bu yolla İslâm'ın özüne inmeyi hedef olarak seçmiştir. Aynı düşünce ile Şiaya reddiyeler yazan İbn Teymiye'nin Hıristiyanlığa dair kaleme aldığı eserindeki tutarlılık Batılı ilim adamlarınca da teslim edilmiştir.

İbn Teymiye tasavvufun bütününe karşı değildir. O, özellikle İbn Arabî'nin (638/1240) kemâle ulaştırdığı vahdet-i vücudun tamamen karşısındadır. Bu araştırmada O'nun vahdet-i vücuda yönelttiği tenkidlere girmeden diğer tasavvufi eser ve sufilere bakış açısı tesbit edilecektir.

* Yard. Doç. Dr., Uludağ Univ. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

I-TASAVVUFÎ KAYNAKLARA BAKIŞI

İbn Teymiye, tasavvuf düşüncesinin değişik fikir ve müesseselerine tenkidler yöneltirken, bu fikirlerin meydana gelmesinde, bu müesseselerin kurulup gelişmesinde birinci derecede rol oynayan eser ve risalelerle de meşgul olmuştur. İslâm dünyasında yaygın olan bir anlayışa göre bir fikir ve düşüncenin kitaplarda yazılı olması, o fikir ve düşüncenin bir nevi meşruluğunu ve doğruluğunu gösterir. Müellifimiz, yedi asırlık İslâm düşüncesini değerlendirmelere tabi tutarken böyle peşin bir hükümle hareket etmemeye gayret etmiştir. Kitabın müellifi ne kadar meşhur ve ma'rif olursa olsun naklettiklerinin sıhhati açısından O'nun tenkidlerine konu olmuştur.

Bu konuda birkaç tane misâl verebiliriz:

Tabakâtü's-Sofiyе: Ebu Abdurrahman Sülemi (412/1021) hayırlı, zâhid, dindar ve mutasavvıfıdır. Eserinde sahih haberler ve menkul kelâmlar bulunduğu gibi, sâkım haberler ve merdud kelâmlar da vardır. Bu tip bilgiler için aslını bilmeyenler için zararlı olabilir¹.

Risâle: Kuşeyrî, Sülemî'nin rivayet ettiklerini nakletmiştir².

Safvetu't-Tasavvuf: Muhammed b. Tahir Makdisî'nin (507/1113) bu eseri de öncekiler gibidir³. Kendisi faziletli bir kişidir. Fakat eserlerinde rivâyet ettiklerinin hepsi sahîh değildir. Günlerin, ayların faziletleri hakkında naklettikleri bunlar arasındadır⁴.

Kütü'l-Kulûb: Ebû Talib Mekkî (386/996) — sonraki suflere göre — Kitab ve Sünnet'e daha sıkı sarılan bir kişidir. Kitabında bazı konular zayıf hatta mevzu' hadisler üzerine bina edilmiştir⁵.

Hilye: Müteahhir müellifler iki sınıftır: Mütেকaddimin ve müteahhirinin zühdünü beraberce anlatanlar, yalnız müteahhirinin zühdünü anlatanlar. Ebu Nuaym İsfahânî'nin (430/1039) bu eseri birinci gruba dahildir⁶.

İhyâ: Gazâlî, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve usul alimidir. Zühdü, ibadeti ve hüsn-ü niyeti vardır. Fakat O'nun kitaplarında da bu tip haber ve hadisler vardır. "el-Maznun bihî'alâ gayr-ı ehlihi" isimli eserinde hakikatların bütün sırlarının açıklandığını zannedersin. Halbuki baştan sona sabîi felsefesinden başka bir şey değildir⁷.

Kitâb'z-Zühd: Abdullah b. Mübarek ve Ahmed b. Hanbel'in bu isimle birer kitapları vardır. Bu eserlerde muteahhir zahidlerin değil de peygamberlerin, ashabın

1 İbn Teymiye, Fetevâ, X-578, Mesail, I.29.

2 İbn Teymiye, a.g.e. X.578, Resail, II.323.

3 İbn Teymiye, a.g.e. A'lâm, VII.41.

4 İbn Teymiye, a.g.e., X.578-579.

5 İbn Teymiye, a.g.e., XI.579, Mesail, I.179.

6 İbn Teymiye Fetâvâ, XI, 579, Resail, II.323.

7 İbn Teymiye Nakzu'l Mantık, 53.

Gazâlî'nin felsefeye yönelmesini tenkid ederken de O'nun felsefeyi tasavvuf kalıbına soktuğunu iddia eder. Bu arada talebesi Ebubekir b. Arabî'nin şu cümlesini de aktarır: Üstadım Gazâlî, felsefeye daldı. Sonra çıkmak istedi, fakat başaramadı." Nakzu'l mantık, 56, 135 İlcamu'l'avam adlı bir eserin müellifi olarak ta O'nu takdirle anar. a.g.e. 60.

ve tabiun'un zühdü anlatıldığı için doğru ve sahih bilgileri ihtivâ etmektedirler⁸.

Ta'arruf: Kuşeyrî gibi Kelâbâzî'de -- sonraki sûfilerden nakledilen sözleri esas ittihaz ettiği için -- sahabe ve tabiun'un yoludan yüz çevirmişti⁹.

O'nun tasavvufî eserlere bakışı şu ifadesi ile özetlenebilir: "Bir kısmı sahih olan kitapların bir kısmı batıldır"¹⁰. O zaman şu soruya da cevap vermek gerekir. Hangisi hak, hangisi batıldır? Cevap şöyle: Allah'ın kitabına, Resulünün sünnetine ve Ashabın durumuna uygun olan hak ve sahihdir, bunlara muhalif olan ise yanlış ve batıldır¹¹.

Bu konulara temas ederken "Resâilu İhvâni's-Safâ" ya da işaret eder¹².

II-SÛFÎLERE BAKIŞI

Buraya kadar yazdıklarımızdan hareket edersek, O'nun sûfilere hangi açıdan değerlendirebileceğini tahmin etmekte zorluk çekmeyiz. Sûfî, dinî nasrlara bağlı ve saygılı olduğu oranda kabule şayandır. Müellifimiz bunun için ilk sûfilerin Kitab ve Sünnet'e olan bağlılıklarını ifade eden cümlelerini naklederek düşüncesini te'yd etmektedir. Bunlardan bir kaç tanesini aktarmakta fayda görüyoruz:

Ebu Süleyman Dârânî: Zaman zaman gönlüme -- diğer sûfilere olduğu gibi -- birtakım nükteler gelir. İki âdil şahit olan Kitab ve Sünnet bunların doğruluğuna şehâdet etmedikçe hiçbirine iltifat etmem"¹³

Cüneyd Bağdadî: Bu tasavvuf ilmimiz Kitab ve Sünnet'le kayıtlı ve sınırlıdır. Kur'an okumayan, hadis ilmiyle meşgul olmayan kimsenin bu ilimden sözetmesi doğru değildir¹⁴.

Sehl b. Abdullah Tusterî: Doğruluğuna, Kitab ve Sünnet'in şehâdet etmediği bütün vecdler bâtıldır¹⁵.

Ebu Osman Nisâbüri: Söz ve davranış olarak kendi kendine Sünnet'e uymayı emreden kişinin ağzından hikmetler saçılır, hevâ ve hevesiyle ilgili işleri emreden kişi ise bid'atlardan sözedir¹⁶.

Bunların dışında fikir ve düşüncelerini aktarmadan saygı duyduğu zâhid ve sûfilerden de zaman zaman ismen bahsetmiştir. Fudayl b. 'Iyâz, İbrahim b. Edhem, Sakatî, Şiblî (334/945), Hasan Basrî, Bişru'l Hâfî (227/841) Şakîk Belhî,

8 İbn Teymiye, Fetavâ, X, 580, Resail, II.323.

9 İbn Teymiye, Fetavâ, X.367.

10 İbn Teymiye, a.g.e. XI. 580.

11 İbn Teymiye, a.g.e. 582. Resail, II.323.

12 İbn Teymiye, a.g.e., XI.581.

13 İbn Teymiye, a.g.e. XI.210. Resail, II.311. Furkan, 39.

14 İbn Teymiye, Fetevâ, X, 210, 412, 585. Resail, II, 311, Furkân 39.

İbn Teymiye, Vahdet-i vücud meselesini işlerken Cüneyd'in "Tevhid muhdes ile kadimi birbirinden ayırmak demektir" ifadesine atıflarda bulunur ve bu konuda Cüneyd'e muhalefet edenin dalalette olacağını söyler. Bk. Mesâil, I. 71. 102, Furkân, 58.

15 İbn Teymiye Fetevâ, XI, 585, Resâil, II, 311, Mesâil, I. 162.

İbn Teymiye bu ifadeyi Ebu 'Amr b. Nuceyd'e de nisbet etmektedir. Bk. Fetevâ, XI, 210, Furkân, 39.

16 İbn Teymiye Fetevâ, XI, 210, 586, Furkân, 39.

Râbi'atu'l-Adeviye (135/752) bunlardan birkaç tanesidir. Tasvib ettiği ve muteah-hir sûfiler diye isimlendirdiği kişiler arasında da şunlar sayılabilir: Şeyh Hammâd, Şeyh Ebu'l Beyân, Ebu Medyen, Ebu Kasım, Ali b. Vehb, Şeyh Hayat, Ebu'l Hasan Hakkârî, Ebu'l Ferec'Abdülvâhid Dimaşkî, Şeyh Abdurrahman, Şeyh Raslaân...¹⁷

Reddetiği mutasavvıflara gelince — Hallâc müstesnâ — VII. asra kadar gelip geçen sûfilerden kesinlikle reddettiği kimse yoktur. Hepsine saygı duymuş, fikirlerine hürmet etmiştir. Bununla beraber genelde tasvib ettiği bu sûfilerin bazı kanaatlarını tenkid etmekten de geri durmamıştır. Bayezid Bistamî'ye bakışı böyledir. Şu menkıbeyi takdirle nakleder: Allah'ı rüyasında gören Bistamî sorar: Rabbim, sana nasıl ulaşılır, bunun yolu nedir? Şöyle cevap alır: Nefsini bırak da gel. Bundan sonra ben de — yılanın deri değiştirmesi gibi — nefsimden çıkıp ayrıldım¹⁸. Bistamî'den tasvib ederek naklettiği bir cümle de şöyledir: Havada uçan veya su üzerinde yürüyen bir kimse gördüğünüz zaman hemen onunla iftihar etmeyiniz. Allah'ın emir ve yasaklarına uyup uymadığına bakınız¹⁹.

Bistamî'nin, Nurî (295/907) gibi sekr halinde söylediği bazı şatahatları, sahv haline geldiği zaman hatalı bulduğunu söyleyen İbn Teymiye²⁰ "Bir şey murâd etmemeyi murâd ediyorum" gibi ifadelerini, miskinliğe sürüklediği ve İslâm'ın tevekkül anlayışı ile bağdaştıramadığı için kabul etmemektedir²¹.

Hallâc hakkında ise kendi asrına kadar söylenenleri aynen naklettikten sonra ehli ilmin nazarında O'nun sâlih bir şeyh olmayıp zındık olduğunu, fenâ haline ulaşmasının sözkonusu olamayacağını ifade etmekte, shirbâz olduğuna işaret etmektedir²².

İbn Teymiye'nin esas mücadelesi asır olarak kendisine yakın olan sûfilerle olmuştur. Akıl ve sezginin, nakle müdahale ettiğini gördüğü her yerde ve herkes ile bu mücadelesini en sert bir şekilde sürdürmüş, hüriyeti pahasına da olsa bundan vazgeçmemiştir. Bu noktada yabancı tesirlere daha açık olan kelâm, felsefe ve tasavvuf ile daha uzun ve geniş hesaplaşmalara girmiş, bu ilim mensuplarının fikir ve kanaatlarını kendi anlayışı ile değerlendirerek reddetmiştir.

Bu konuda en çok bahsettiği sûfî İbn-Arabî'dir. İbn-Arabî ile aynı hizada gördüğü ve zaman zaman atıflarda bulunduğu diğer mutasavvıflar da şunlardır. Nifferî

17 İbn Teymiye Fetevâ, X, 517, Resâil, I, 141, II, 153, 154, Mesâil, I, 179, Furkân, 38-39, 85.

18 İbn Teymiye Fetevâ, X, 518.

19 a.g.e. XI, 466. Ebu Fadl Felekî'nin "En-Nur min Ahbar-ı Tayfur" isimli eserini sözkonusu ederken, Bistamî'nin yanlış kanaatlarını da kasederek "İyi olanlar alınır, diğerleri bırakılır. Terkedilmeyecek olan tek kişi Hz. Peygamber'dir. (s.a) a.g.e., XIII, 257.

20 İbn Teymiye Fetavâ, 221, 220.

21 a.g.e., X, 494, Resâil, II, 134.

22 Resâil, II, 107, 117. Cüneyd, Ömer b. Osman Mekkî, Ebu Ya'kub Nehrecuri gibi meşayihın da O'nu reddettiklerini kaydetmektedir, a.g.e. II, III.

(351/962)²³, İbn Fâırız (632/1234)²⁴, İbn Seb'in (667/1269)²⁵, Tilmisânı (690/1291)²⁶, Konevî (673/1274)²⁷.

O'na göre İbn'Arabî ve benzerleri, Cüneyd, Tusterî gibi Müslümanların sevip saydığı kişileri zemediyor, Nuh kavmi, Firavun ve Hallâc gibi zemmettiklerini de medhediyorlar²⁸.

Tarikat kurucusu şeyhleri değerlendirişinde ise müsbet düşüncelerini tesbit etmekteyiz. Aynı zamanda hanbelî olan Abdülkadir Geylânî'nin (561/1166)²⁹ tasavvufî fikirlerine aynen katılmaktadır³⁰. Rufâîlerle büyük mücadeleleri olmasına rağmen Ahmed Rufâî'ye (578/1182) saygı duymaktadır. Kendi asrında yaşayan Rufâîlerde görülen bazı hareketlerin, Pir'in vefatından çok sonra ortaya çıkmış bi-datlar olduğunu ifade etmektedir³¹.

Saygıyla zikrettiği bir başka tarikat kurucusu da 'Adî b. Misâfir'dir. (558/1163)³². 'İ'tikâd-u ehli's-Sünnet-i ve'l Cemâât' isimli eserin müellifi ve 'Adeviyye tarikatının kurucusunun kendisinin değil de kendisine tabi olanlarda bazı aşırılıklar bulunduğunu da ifade etmektedir³³.

İbn Teymiye'nin Araştırmada Kullanılan Eserleri:

Mecmu'u Fetevay-ı İbn Teymiye, Nşr.

Abdurrahman b. Muhammed, Rıyad 1381.

El-Furkan beyne evliya'ş-şeytan ve evliya'r-rahman, Bağdat, 1389.

Mecmuatu'r-resâil'l-Kübra, Mısır, 1385, I-II.

Mecmuatu'r-resâil'l-mesail, Mısır, ts. I-II.

Diğer Eserler:

Ömer Rıza Kehhale, Mu'cemu'l-müellifin, Beyrut 1376, I.XV.

Hayruddin Zirikli, A'lam, Beyrut 1389, I.X.

Ömer b.Ali Bezzâr, A'lamu'l-alliyye fi menakıbı İbn Teymiye, Beyrut, 1396.

23 Mu'cem, X, 125, A'lam, VII, 55.

24 Mu'cem, VII, 301, A'lam, V, 316.

25 Mu'cem, V, 90, A'lam, IV, 51.

26 A'lam, III, 193. O bu sûfiyi 'Atıf Tilmisânî şeklinde değil de Facir Tilmisânî adıyla yadettmektedir. Sûfilerin en habisi, küfür yönünden en koyu olan da budur. Bk. Mesâil, I, 176-177.

27 A'lam, VI, 254. Bu da İbn 'Arabî'den istifâde ettiği halde O'nu idrâk edemeyen bir kişidir. Bk. Mesâil, I, 186.

28 Furkân, 58.

29 Mu'cem, V, 307.

30 Bk. Fetevâ, X, 455, 470, 488, 490, 507, 516, 517, 518, 668. Resâil, II, 127, 153.

31 İbn Teymiye Fetevâ, XI, 494. İbn Teymiye'nin Rufâîlerle mücadeleleri için bk. a.g.e. XI, 466, Mesâil, I, 121, 137. el-Bidâye, XIV, 36-37.

32 Mu'cem, VI, 275, A'lam, V, II.

33 İbn Teymiye Fetevâ, XI, 103, 527. Resâil, I, 280, 294. Mesâil, I, 179.

'Adeviyye'nin birçoğu ile beraber Ahmediye Yunusiye, Haririye, Kirmaniye ve doğudaki birçok tarikatlara İbahiye'nin hakim olduğunu, dinin emir ve yasaklarına uymadıklarını da söylemektedir. Fetevâ, II, 58.